

18 квітня 2019 року в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка на базі кафедри теоретичної та практичної філософії і кафедри історії філософії за підтримки видавництва «Темпора» відбувся черговий семінар Лабораторії наукового перекладу, присвячений обговоренню українського перекладу твору Ібн Сіни (Авіцені) «Книга Спасіння». Переклад представив перекладач Михайло Якубович, експертами були Юрій Кочержинський та Олег Ярош. Модерував семінар Вахтанг Кебуладзе.

ДО ПЕРЕКЛАДУ АВИЦЕНОВОЇ «КНИГИ СПАСІННЯ»

Михайло Якубович: Текстологія «Книги Спасіння» типова для арабомовних пам'яток того періоду. Автограф (тобто рукопис, власноруч написаний Ібн Синою), ймовірно, не зберігся. Найдавніша копія зберігається в Бодліанській бібліотеці Оксфордського університету. Вона датована 1074 роком, тобто з'явилася майже за 50 років після появи самої праці¹. До наших часів дійшли й десятки інших копій, розкиданих по книгозбірнях Близького Сходу та Європи.

Через значний інтерес до «Книги Спасіння». Вона відносно рано з'явилася в друкованому вигляді. Йдеться про видання 1593 року в Римі на підставі відповідних середньовічних рукописів². Редактори, що видрукували текст у відомій друкарні Медичі (Typographia Medicea), вважали «Книгу Спасіння» скороченою версією «Книги зцілення» й додали відповідний підзаголовок арабською (*Мухтасар Кітаб аш-Шіфа*) — Конспект «Книги зцілення». Тривалий час, аж до ХХ століття, це видання було головним джерелом для ознайомлення з текстом книги.

© В. КЕБУЛАДЗЕ,
Ю. КОЧЕРЖИН-
СЬКИЙ,
М. ЯКУБОВИЧ,
О. ЯРОШ,
2019

¹ Ібн Сіна (s.a.). *Кітаб ан-Наджа*. MS. Huntington 534 (Bodleian Library, Oxford University). ff. 111v–256v.

² Ібн Сіна (1593). *Кітаб ан-Наджа*. Мухтасар Кітаб аш-Шіфа'. Roma: Typographia Medicea.

Наступні публікації арабського тексту з'явилися вже на Близькому Сході. Із найважливіших варто згадати публікацію єгипетського вченого курдського походження Мухі д-Дина Сабрі (1860–1940), вперше здійснену 1912 року (популярності набуло перевидання 1938 року)³. Окрім основного тексту ця праця містить чимало редакторських коментарів.

Видання Мухі д-Дина Сабрі покладено і в основу публікації відомого історика філософії Маджида Фахрі 1982 року в Бейруті⁴. Втім, попри деякі зауваги редактора, добре знайомого зі спадщиною Ібн Сіни, нових текстологічних кроків, а саме залучення рукописного матеріалу, здійснено не було.

Кількома роками пізніше нарешті з'явилося критичне видання «Книги Спасіння», яке здійснив іранський історик філософії Мухаммад Такі Даніш-Пазуг (1911–1996) з урахуванням наявних видруків і кількох рукописів⁵. Також праця містить ґрунтовну передмову й відповідні покажчики, зокрема тематичний.

Виходили й переклади «Книги Спасіння» іншими східними мовами (перською, турецькою); європейськими мовами є часткові переклади латиною⁶; англійською — «Логіки»⁷ і «Психології» (частини «Фізики») ⁸; французькою — «Логіки»⁹ і фрагментів «Метафізики»¹⁰, італійською — «Метафізики»¹¹ та ін.

Стратегія перекладу. Основою для перекладу стало згадане видання Мухаммада Такі Даніша-Пазуга. В окремих випадках, утім, залучено і працю Маджида Фахрі; за винятком різного порядку кількох розділів і, що важливіше, одного фрагмента з «Логіки» (кінцевої частини розділу «*Першопочаткові судження*»), якого немає у виданні Даніша-Пазуга. Решта розбіжностей між текстами відносно несуттєві. Навіть у переліку рукописів, цитованих самим Данішем-Пазугом, виправлення переважно стосуються наявності чи відсутності артиклів, форм деяких слів, а також очевидних помилок переписувачів. У всіх випадках, де розбіжності принципові, це зазначено в примітках.

Оскільки арабомовна філософська література, у певному сенсі, залишається новим напрямком для українського перекладознавства (на відміну від

³ Ібн Сіна (1938). *Кітаб ан-Наджа* / Ред. М. Сабрі. Каїр: Матбаа Фараджалла Курді.

⁴ Ібн Сіна (1982). *Кітаб ан-Наджа* / Ред. М. Фахрі. Бейрут: Дар аль-Афак аль-Джаліда.

⁵ Ібн Сіна (1985). *Кітаб ан-Наджа* / Ред. М. Даніш-Пазуг. — Тегеран: Інтішарат Данішгех.

⁶ Avicenna (1926). *Metaphysices Compendium* / Tr. Nematallah Saramé. Roma: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum.

⁷ Asad Q. Ahmed (2010). *Avicenna's Deliverance: Logic*. New York: Oxford University Press.

⁸ Rahman, F. (1952). *Avicenna's Psychology: An English Translation of Kitab al-Najat, book 2, chapter 6; with historico-philosophical notes and textual improvements on the Cairo edition*. New York: Oxford University Press.

⁹ Vattier, P. (1658). *La logique du Fils de Sina, communément appelé Avicenne*. Paris: Avec Privilège du Roy.

¹⁰ Avicenna (2002). Livre de la délivrance. Kitâb al-Najāh (vers 1030). In: J.-Ch. Bardout, O. Boulnois, *Sur La Science Divine* (pp. 62–82). Paris: PUF.

¹¹ Avicenna (2002). *Metafisica. La "scienza delle cose divine" (al-ilāhiyyāt) dal "Libro della Guarigione"* / Tr. per Olga Lizzini. Milano: Bompiani.

філософських текстів латиною чи іншими європейськими мовами), виникає потреба в інновативній стратегії перекладу. Передусім це стосується лексики, яка вимагає «автохтонізації» і, через необхідність зберегти оригінальний смисл, не може бути замінена суто притаманною перекладам з європейських мов.

Можна навести кілька прикладів. Такі базові поняття, як «суб'єкт» (*мауду*) і «предикат» (*хаміль*), навряд чи можна перекласти іншими відповідниками; те саме стосується, наприклад, поняття *шакль* у логіці, яке можна в даному сенсі перекласти тільки як «фігура». Натомість терміни *тасаввур* («уявлення») і *тасдик* («переконання»), що не мали прямих аналогів у латиномовній логічній науці, потребували відповідного перекладу із залученням автохтонних понять української мови. Водночас такі терміни, як *кадийя муджиба*, можна було перекласти або як «афірмативне», або як «стверджувальне судження». Оскільки в україномовних працях із логіки трапляються обидва варіанти, перевагу було віддано останньому. Дещо проблемнішим був переклад метафізичних понять, передусім таких, як *вуджуд*, *магійя*, *зат*, *вуджуб* і *дарура*. Перше, *вуджу* — базову онтологічну категорію, можна перекласти і як «буття», і як «існування». У даному контексті доцільно було зупинитися на понятті «існування», зважаючи на його динамічність (ряд «існувати — існує — існування»), тим паче, що Ібн Сіна розглядав саме *вуджуд* як предикат, і словосполучення «річ існує так або інакше» видається точнішим і зрозумілішим в онтологічному плані, ніж «річ є так або інакше». Для поняття *магійя* («що це», *ма гійя*) було обрано «щосність», оскільки, на відміну від інших понять, латиномовне *quidditas* так і не ввійшло в український лексикон. *Зат* перекладено як «самість» (поділ *зат уа сифат*, «самість і властивості»), загальніше поняття, ніж «сутність» (*'айн*). *Вуджуб* перекладено як «необхідність», передусім стосовно існування, тоді як *дарура*, водночас логічне й онтологічне поняття, — як вужче поняття «обов'язковість». Чимало складніших термінів пояснено в примітках.

Залишається важливим і питання стилю, який у випадку буквального перекладу стане для іншомовного читача перепоною на шляху до розуміння головної думки автора, оскільки для середньовічних арабомовних текстів характерна певна повторюваність. У цих випадках завданням перекладача було знайти «середній шлях», щоб зробити текст якомога доступнішим, але й не втратити первинного смислового навантаження. З цією метою — і досвід арабомовних видань підтверджує таку практику — було укладено й відповідні коментарі, як текстологічного, так і історико-філософського змісту, які, звісно, не претендують на повноту й відбивають лише найголовніші зі згаданих аспектів. Важливо було скористатися й автохтонним досвідом осмислення «Книги Спасіння» східними авіценістами, тому в примітках до частини «Метафізика» використано коментар Фахра ад-Дина аль-Ісфараїні (XIII ст.).

Існувала й потреба в адекватному розумінні й відбитті прикладів, які досить часто наводить Ібн Сіна, особливо в частинах «Логіка» й «Метафізика»;

це, зокрема, покликання на медичні властивості певних речовин, про які мислитель знав із практики, різні природні явища тощо. Окремі приклади потребували додаткових пояснень, що також увійшли до коментарів. Перекладач також намагався не зловживати інтерполяціями, буквалізмами й іншими рішеннями, які могли б ускладнити розуміння тексту.

Олег Ярош: Публікація українського перекладу «Книги Спасіння» Ібн Сини, безумовно, є знаковою для української філософії подією. По-перше, з огляду на постать автора та значення його ідей для історико-філософського процесу в глобальному масштабі. Ібн Сина є одним із найоригінальніших представників арабської філософії або «*фальсафи*», головною течією якої був неоплатонізований перипатетизм.

Ідеї Ібн Сини мали велике значення для розвитку ісламської інтелектуальної традиції, зокрема філософії, спекулятивної теології (*калам*), містичної думки (*ірфан*). Інтелектуальний вплив спадщини Ібн Сини, відомого на Заході як Авіцена, виходить далеко за рамки мусульманського світу. Так, завдяки праці школи перекладачів у Толедо, зокрема Домініка Гундисальві та Герарда Кремонського у XII ст., західний світ ознайомився із працями арабських філософів і, за їх посередництва, з ідеями античної філософії, а серед перших перекладених латиною арабських праць був трактат «Про душу» Авіцени. Це, у свою чергу, спричинило інтелектуальний підйом у XIII ст., відомому як «золотий вік схоластики». Ідеї Авіцени, які стосувалися логіки, метафізики, натурфілософії, мали вплив на філософію Роджера Бейкона, Томи Аквінського, Дунса Скота, Генриха Гентського та інших схоластів.

Водночас велике значення фальсафи та ідей Ібн Сини для розвитку західноєвропейської філософії певною мірою негативно вплинуло на вивчення його спадщини, оскільки арабо-мусульманську філософію довгий час розглядали в контексті її рецепції у західноєвропейській схоластиці й, відтак, викладали в курсі історії філософії Середніх Віків. Тому, по-друге, завдяки перекладу «Книги Спасіння» ми можемо почати змінювати цю ситуацію, відкриваючи оригінальну спадщину арабських філософів вітчизняній філософській аудиторії.

Слід зазначити, що Михайло Якубович вже не вперше береться за переклади арабських філософських текстів українською мовою, утім, переклад «Книги Спасіння» був непростим завданням навіть для досвідченого вченого-арабіста з огляду на смислову і тематичну насиченість тексту, адже він являє собою скорочену версію своєрідної «суми філософії» Ібн Сини «Книги зцілення», а її повний переклад іншими мовами відсутній. Проте перекладач успішно впорався із цим завданням, подолавши термінологічні та інші труднощі.

Юрій Кочержинський: Молода галузь української науки — сходознавство — досягло певних успіхів, з огляду на чималу кількість захищених дисертацій. Проте переклад першоджерел і рукописів ще тільки починає надавати перші звістки про себе.

У зв'язку з цим приємно вітати старанність і наполегливість викладача Острозької академії Михайла Якубовича, який відважно торує шлях у царині перекладів та дослідженні арабських рукописів у бібліотеках та архівах світу, як задля успішного навчання студентів, так і для ознайомлення українського наукового загалу з релігійною, філософською та історико-культурною спадщиною арабського та ісламського світу. І ця робота вже приносить чудові результати, прикладом чого є переклад смислів Корану українською мовою або віднайдення і переклад унікальних рукописів кримсько-татарської релігійно-філософської думки.

Рукопис перекладу філософського трактату Ібн Сини вражає самотнім і старанним підходом до виконання цього непростого завдання. Адже переклад здійснено не лише з непростой для європейського читача арабської мови, а ще й крізь століття, адже жив визначний мислитель і лікар у 980–1037 роках, і поняття арабської філософської термінологічної системи не завжди відповідають філософській термінологічній системі європейських країн, зокрема українській.

Рецензований переклад вдало узагальнив методику перекладу, притаманну європейській школі арабістики, з практикою тлумачення філософських та релігійних творів, яка склалася в самих арабомовних країнах. Що дало змогу донести до читача не лише лексичне значення арабських слів (адже переклад бездоганно наближено до оригіналу). Водночас розглянуто тлумачення середньовічних арабських філософських понять у найдоступнішій для сучасного читача формі.

Звісно, можна дискутувати, як українською краще звучало би «ما هيية»: «щосність», «сутність» чи «вміст», перераховуючи всі відтінки значення у цьому семантичному полі, але автор вибрав «косність», що свідчить про незаангажованість і свіжість погляду на українську філософську термінологію, яка ще перебуває у становленні, а отже, повсякчас потребує уточнення.

Учасники семінару

Кебуладзе, Вахтанг (модератор) — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Кочержинський, Юрій — асистент кафедри мов і літератур Близького і Середнього Сходу Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Якубович, Михайло — кандидат історичних наук, доцент, директор Центру ісламознавчих досліджень Національного університету «Острозька академія».

Ярош, Олег — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору історії східної філософії відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.
